

voert hij ook in deze bekorte versie zijn enthousiasme voor tabellen en grafieken soms wel heel ver door. Zo krijgt de lezer bijvoorbeeld gedetailleerde informatie over de aantallen kilometers die kostleerlingen van hun ouderlijk huis woonden. Tegelijkertijd biedt het boek op een essentieel punt ook te weinig informatie. Met uitzondering van een klein aantal grafieken over leerlingenaantallen en enkele al in 1923 gepubliceerde gegevens over doubleren, laat Mandemakers namelijk de vrouwelijke helft van de Nederlandse schooljeugd volledig buiten beschouwing. Zonder dat hij er nadrukkelijk de aandacht op vestigt—de kwestie wordt in één alinea halverwege het boek afgedaan—hebben vrijwel al zijn uitkomsten dus uitsluitend betrekking op jongensleerlingen. Dat hij in een noot beterschap belooft, is vooralsnog niet meer dan een doekje voor het bloeden.

Begrijpelijk wordt het seksespecifieke karakter van de studie alleen als we de looptijd en de ontwikkeling van zijn onderzoek in aanmerking nemen. Aansluitend bij een belangrijk onderwijssociologisch perspectief uit de late jaren zeventig, onderwijs en maatschappelijke ongelijkheid, begon hij zijn project in 1981 als een studie naar de relatie tussen onderwijs en sociale mobiliteit. Omdat men toen—deels ten onrechte—meende dat de sociale mobiliteit van meisjesleerlingen niet zozeer via onderwijs alswel via huwelijk verloopt, liet hij hen buiten zijn steekproef. Gezien de bewerkelijke dataverzameling een onomkeerbaar besluit, dat hem parten ging spelen toen zijn onderwerp gaandeweg verschoof naar wat er binnen de schoolmuren gebeurde—zoals de kwestie van de rendementen. De verbeelding daarvan via de Amersfoortse klassenfoto's uit 1890 maakt, onbedoeld wellicht, de lacune duidelijk zichtbaar. Hoewel meisjes toen al zo'n jaar of tien naar het gymnasium mochten, is er in de serie die Mandemakers selecteerde geen vrouwelijke leerling te bekennen.

Waarom die vijftien Amersfoortse eersteklassers naar verwachting lang niet allemaal de eindstreep gehaald zullen hebben, is een vraag die met de kwantitatieve benadering van Mandemakers niet beantwoord kan worden. Zijn uitkomsten bewegen zich op een hoog aggregatieniveau en beperken zich tot algemene landelijke tendenzen. Zo laat hij bijvoorbeeld zien dat katholieke gymnasia in het zuiden verreweg de laagste rendementen hadden, of dat kinderen uit rijke gezinnen vaker het eindexamen haalden dan hun iets minder welgestelde klasgenoten en even vaak als de—weinige—arbeiderskinderen. Maar voor het verklaren van de unieke situatie in Amersfoort of elders volstaan dergelijke uitkomsten niet. Daarvoor is gelukkig nog steeds het beproefde kwalitatieve historische handwerk nodig.

Mineke van Essen

R. G. Fuks-Mansfeld, A. Sunier, ed., *Wie in tranen zaait... Geschiedenis van de Joodse geestelijke gezondheidszorg in Nederland* (Assen: Van Gorcum, 1997, vi + 201 blz., f49,50, ISBN 90 232 2994 0).

Op 22 januari 1943 vond er een catastrofe plaats in het joods psychiatrische ziekenhuis 'De Apeldoosche Bosch'. Alle patiënten, bijgestaan door enkelen van hun verzorgers, werden weggevoerd door SS'ers onder leiding van Aus der Fünten. Zo werd een van de laatste vrijplaatsen voor joden buiten Amsterdam leeggehaald. Alle patiënten kwamen om het leven, slechts 14 personeelsleden keerden uit de kampen terug.

Met deze ramp in het achterhoofd besloot de hoogleraar medische geschiedenis M. J. van Lieburg na de oorlog een uitgebreide geschiedenis te schrijven van deze specifieke voorziening voor joodse geestelijke gezondheidszorg. De archieven van de vereniging Centraal Israëlietisch krankzinnigengesticht in Nederland (CIK) hadden de Tweede Wereldoorlog overleefd. Door

de overvloed aan materiaal, de complexiteit van het te behandelen onderwerp en andere werkzaamheden slaagde Van Lieburg er niet in deze onderneming af te ronden. Met de hulp van historica Francine Püttmann, die de bronnenstudie en het eerste samenstellen verzorgde, sloot de eindredactie bestaande uit hoogleraar joodse geschiedenis Fuks-Mansveld en oud-geneesheer-directeur van het Sinaï-centrum A. Sunier deze taak alsnog succesvol af.

Het boek begint met een duidelijke schets van de joodse zorg in het licht van de ontwikkelingen binnen de Nederlandse psychiatrie in de negentiende eeuw. Instellingen zoals het Nederlandsch israëlietisch armbestuur en het Nederlandsch israëlietisch krankzinnigengesticht passeren daarbij de revue. Zij waren alle in Amsterdam gevestigd, waar het merendeel van de joodse populatie woonde. Er bestond duidelijk een behoefte aan hulpverlening voor de eigen joodse zuil. Het idee om zo veel mogelijk joodse psychiatrische patiënten uit niet-joodse instellingen naar een joods instituut over te plaatsen, won steeds meer terrein.

Door ruimtegebrek en de slechte staat van de gebouwen in Amsterdam werd op initiatief van de Vereniging CIK in Apeldoorn het joods psychiatrisch ziekenhuis 'De Apeldoornsche Bosch' geopend. De auteurs geven een goed beeld van de ontstaansgeschiedenis, de dagelijkse praktijk en de godsdienstige verzorging in het instituut.

Het samenbrengen van de joodse psychiatrische patiënten in één instelling bleek een groot succes. De capaciteit van het ziekenhuis werd uitgebreid en zijn takenpakket bleef groeien. Organisaties als Paedagogium Achisomog voor zwakzinnige kinderen, het A. C. Wertheimhuis als doorgangshuis terug naar de samenleving, het Consultatiebureau voor de nazorg en voorzorg aan volwassen patiënten en het Medisch opvoedkundig bureau voor dezelfde zorg aan kinderen zagen het licht. Vlak voor de oorlog leek verdere uitbreiding noodzakelijk.

Na de oorlog begint op initiatief van de Vereniging CIK de wederopbouw van de joodse zorg voor psychiatrische patiënten. Het Paedagogium Achisomog is de eerste instelling die weer geopend wordt. Het terrein van 'De Apeldoornsche Bosch' krijgt echter een andere bestemming. Er wordt een terrein in Amersfoort aangekocht, waar een psychiatrische kliniek wordt geopend: de Sinaï-kliniek. Haar naam wordt later in Sinaï-centrum veranderd als ook zwakzinnigzorg, dagbehandeling en verpleging van psychisch gestoorde bejaarden haar taak worden.

Ook het consultatiebureau en het Medisch opvoedkundig bureau worden weer opgezet. Ze worden aangevuld met een Bureau voor levens- en gezinsvragen. Deze vormen gezamenlijk de drie pijlers van de voor- en nazorg. Door de oprichting van de instelling Joods maatschappelijk werk (JMW) is het succes van deze bureaus beperkt. Het Sinaï-centrum slaagt er niet in zijn vooroorlogse positie te heroveren. Het JMW neemt de sociale taken van het centrum over.

In 1957 wordt in de statuten de Vereniging CIK veranderd in Centrale vereniging voor de joodse geestelijke gezondheidszorg (JGG). In de jaren zeventig komt de geestelijke gezondheidszorg echter in een stroomversnelling terecht. Sinds 1982 vallen alle bestaande vormen van ambulante geestelijke volksgezondheid onder Regionale instellingen voor ambulante geestelijke gezondheidszorg (RIAGG). Ook de joodse zorg moet daaronder gaan vallen: de Joodse ambulante geestelijke gezondheidszorg wordt de opvolger van de JGG.

Deze ontwikkelingen zijn door de auteurs zeer zakelijk beschreven. In het licht van de tragedie van de Tweede Wereldoorlog werkt dit een beetje bevreemdend. Ook de titel van het boek doet een meer bewogen inhoud verwachten. In een vergelijkbaar boek over de geschiedenis van het JMW door Isaac Lipschits met de titel *Tsedaka. Een halve eeuw Joods maatschappelijk werk in Nederland* is er meer ruimte gegeven aan emoties, interne conflicten en betrokkenheid. Hieruit komt het JMW naar voren als de grootste belangenbehartiger van de joodse samenleving. *Wie in tranen zaait* lijkt daarentegen alleen geschreven te zijn als ondersteuning van het toekomstig beleid van het centrum. In een nabeschouwing benadrukken de auteurs het eigen karakter van de instelling. Vooral het beeld van één instituut, dat de gehele joodse geestelijke

gezondheidszorg bundelt, wordt naar voren gebracht. Deze identiteit moet volgens de redactie ook in de toekomst behouden blijven.

Marc van Kuik

A. Bijl, *Het Gelderse water. Waterstaatkundige en sociaal-economische ontwikkelingen in de polders van de westelijke Tielerwaard (1809-1940)* (Dissertatie Leiden 1997; [Vuren: A. Bijl], 1997, 319 blz., f59,95, ISBN 90 800831 2 7).

Een meer dan oppervlakkige belangstelling voor de geschiedenis van de eigen streek ligt ten grondslag aan deze dissertatie. Aanleiding tot het onderzoek vormde een passage uit een brief uit 1884 waarin fijntjes werd opgemerkt dat het provinciale beleid eerder gericht zou moeten zijn op het voorkomen van overstromingen door dijkverzwaring dan op het bouwen van sluisen om het overstromingswater sneller af te kunnen voeren. Daarmee was de aandacht gevestigd op de bijzondere waterstaatkundige situatie van dit gedeelte van het Rivierengebied en op de gevolgen daarvan voor de bevolking.

Het boek begint met een beschrijving van het ontstaan van het gebied om een beeld te geven van de geologische en geografische achtergronden van de waterstaatkundige problematiek. Het onderzoek richt zich vooral op de situatie in een zestal polders in het Hollands-Gelderse grensgebied ten oosten van Gorinchem. In het eerste hoofdstuk wordt de situatie van het gebied in het jaar 1809 geschetst. Bijzondere aandacht wordt daarin besteed aan de ongunstige waterstaatkundige situatie waarin het gebied in het begin van de negentiende eeuw verkeerde en aan de oorzaken en de gevolgen van de watersnoden van 1809. Daarna volgen drie hoofdstukken waarin de tijdvakken 1809-1850, 1851-1898 en 1899-1940 worden behandeld. Voor elk van deze perioden wordt achtereenvolgens ingegaan op de sociaal-economische achtergrond van de waterstaatkundige problematiek, op de ontwikkelingen op het bestuurlijke vlak, op de veranderingen in het beheer van de waterkering en op de moeilijkheden rond de waterlossing. Elk van deze vier thema's wordt steeds behandeld op vier niveaus: nationaal, provinciaal, regionaal en lokaal.

Deze op zichzelf heldere structuur heeft als nadeel dat de verschillende aspecten van de streekgeschiedenis vrij los van elkaar komen te staan. Ook in de samenvatting van het boek komen de dwarsverbanden tussen de verschillende thema's en niveaus niet sterk naar voren. Desondanks gaat het hier om een goed geschreven verhaal dat inzicht geeft in de geschiedenis van een zeer kwetsbaar gebied en veel relevante feiten met betrekking tot de geschiedenis van de streek in een helder verband plaatst. Op veel plaatsen wordt dat verhaal ondersteund door schetskaartjes. De rode draad in het betoog is de vaststelling dat de waterstaatkundige situatie van het gebied uiteindelijk is verbeterd door de toenemende bemoeienis van de overheid met het functioneren van het waterstaatswezen op nationaal, provinciaal en lokaal niveau. Een *masterplan* werd daarbij niet gehanteerd: tastenderwijs hebben de verschillende bestuurslagen zich een weg gezocht naar een veiliger toekomst voor het Rivierengebied. De specifieke problemen van de westelijke Tielerwaard speelden in al die plannen slechts een ondergeschikte rol. Die werden alleen op lokaal niveau serieus genomen.

Een groot aantal waterstaatkundige en landbouwkundige termen wordt omschreven en toegelicht in een aparte bijlage. Een zakenregister zorgt voor een goede ontsluiting van de inhoud van het boek.

G. J. Borger